

ÉVFORDULÓK

Comenius emlékezete

350 évvel ezelőtt, 1650 őszién Sárospatakra érkezett *Johannes Amos Comenius* – a cseh névhasználat szerint Jan Amos Komenský – a korabeli protestáns Európa legtekintélyesebb pedagógusa. A Cseh–Morva Testvérek Közösségének meghatározó vallási-szellemi vezetőjét a harmincéves háború harcai űzték el hazájából, és arra kényszerült, hogy Lengyelországban, Angliában, Svédországban, Hollandiában éljen, 1650 és 1654 között pedig Magyarországon találjon otthonra. Ötvennyolc éves, amikor hazánkba jön, s még további húsz év adatott számára életműve kiteljesedéséhez. Az összegezés életszakasza ez, amikor az elméletben kidolgozott pedagógiai rendszer gyakorlati kipróbálására sor kerülhetett.

E zaklatott korban a Habsburgok és a törökök által fenyegetett magyarságnak elemi szükséglete volt olyan szellemi műhelyek létrehozása és fenntartása, amelyek erkölcsi és tudásbeli támaszt adnak a túléléshez. Erdély és a hozzákapcsolt részek teremtettek táptalajt a protestáns kultúra kivirágzásához. Bethlen Gábor és I. Rákóczi György gyulafehérvári udvarában olyan meghatározó szellemek hatottak, mint a magyar Szenczi Molnár Albert, Gelei Katona István, Apáczai Csere János, valamint a korabeli európai műveltséget Erdélybe és Felső-Magyarországra átültető külföldi tudósok, mint Johannes Alstedius, Johannes Bisterfeld, Ludovicus Piscator. I. Rákóczi György halála után özvegye, Lorántffy Zsuzsanna Sárospatakra helyezte át udvarát, s Zsigmond fiával együtt azon fáradozott tovább, hogy az itteni scholáit minél magasabb színvonalra emelje.

Comenius meghívása mindkét fél számára ígéretes lépés volt. A tudósnak új szövetségesre, a magyar művelődés pártfogójának pedig szellemi tekintélyre, programra és tartalmi megújulásra volt szüksége. Comenius abban bízott, hogy az ifjú Zsigmond – különösen a Henriettel, Pfalzi Frigyesnek, a cseh felkelők uralkodójának leányával kötött házassága után – a formálódó Habsburg-ellenes szövetség élére állhat, s sorstársai számára kivívhatja a szabadságot.

Comenius a magyar–morva határvidék szülőtte volt, s gyermekkorától megélte a protestánsok egymásuraltságát. A család eredeti neve – Szeges – magyar ősöket sejtet, s szellemi mesterei ugyanazok voltak, akik a nyugat-európai peregrináció során a magyar diákokra hatottak. Azonos kultúrkör nevelői találkoztak tehát, s amikor Comenius Patakra érkezett, elhamvadtak már a puritánus irányzat megjelenésekor fellángolt viták, kialakult valamiféle egység az iskolakultúra alapkérdéseiben. Erdélyben Apáczai, Sárospatakon Tolnai Dali János hasonló indokok alapján fejtette ki az elemi ismeretek általános oktatásának fontosságát, de késett az anyanyelven tanító alapfokú református iskolahálózat kiépítése. Comeniustól – aki *Gentis felicitas* című művében maga is szóvá tette a latin nyelvű panszofikus iskola hiányos alapjait – azt is várták, hogy elméleti és módszertani síkon egyaránt segítséget nyújtson az elemi fokú oktatás, a nemzeti iskola korszerű formájának megteremtéséhez. Sárospatak ehhez megfelelő helyszínnel mutatkozott.

1650. november 24-én elmondott beköszönő beszédében Comenius négy okot említett, amelyek idejövételét indokolták. Az egyik a sárospataki iskola léte, amely a fejedelmi pártfogásnak köszönhetően szilárd alapokon nyugszik, a másik az iskolázás történelmi múltja, hiszen százéves pataki hagyományról szólhat, a harmadik az a jelentős hatás, amit az iskola a tanítók kibocsátása által régiójára gyakorol, a negyedik pedig a hely vonzó kedvessége, ahol a műzsák kellemes otthonra lelhetnek. Valóban megvoltak itt a kulturális központ feltételei: a vár értékes könyvgyűjteménye, a nyomda felállítása, a Rákócziak bőkezű támogatása, újabb tanári állások létesítése, a tanulók megfelelő ellátása. A tantermek bővítését célzó építkezéseket is tervezték, a túlságosan rövid idő azonban a megvalósításra nem adott lehetőséget. A kö-

vetkező évben Comenius megfogalmazta a középiskola szerepét, kifejtette, hogy a hétfosztályú latin iskola az elemi oktatásra épül, utána az akadémiaírára mehet a tanuló, így érhető el, hogy Sárospatak „a pannóniai Latin Athén nevét viselje”.

Comenius panszofikus iskolaeszménye szerint „az iskola igazi céljának megfelelően csakis a műveltség műhelye, az élet előjátéka lehet, ahol mindazzal foglalkoznak, ami az embert emberre teszi”. Pedagógiáját és didaktikáját a humanista magatartás jellemezte; jellegét szerint: „Onként folyják minden, s távozzék dolgaitoktól az erőszak!” Hatására nagyobb súlyt helyeztek a reálismeretek tanítására, a testi és a zenei nevelésre, a nemzeti nyelvnek az alapfokú oktatásban való alkalmazására.

Comenius *Nagy oktatástanjának* XXIX. fejezetében fejtette ki eszméit az anyanyelvi iskoláról, az elemi népiskoláról. (Dezső Lajos fordításában idézek belőle.) Kiindulópontja az, hogy „a népiskolák a latin iskolák elé teendők”, a „mindkét nemen levő összes ifjúság nyilvános iskolába küldendő”, és „az egész ifjúságot először népiskolába kell küldeni”. Ebben eltér álláspontja Alstediusétól, aki szerint a nagyobb szellemi műveltségre törekvő ifjak egyenesen a latin iskolába irányítandók. Comenius az egyenlő és általánosan alapozó oktatás híve volt „mindazoknak, kik emberekül születtek”; mindnyájukat „minden erényre akarom képezni: a szerénységre, egyetértésre, kölcsönös előzékenységre”. Felismerte: nem lehet hatéves korban eldönteni, ki mire képes, s a származástól függetlenül kell azonos esélyeket biztosítani.

Van azonban Comeniusnak egy témánk szempontjából különösen fontos további érve: „az én egyetemes módszerem nemcsak a mind közönségesen kedvelt latin nyelvet óhajta elérni, hanem minden nemzet anyanyelvének tanulására nyit utat, a törekvést a népiskolának önkéntes átugrásával zavarni nem szabad”. Hiszen „a gyermeket idegen nyelvre tanítani akarni az anyanyelv ismerete előtt, annyi, mint őt lovagolni tanítani, mielőtt járna tudna”. Az összes 6-12 éves gyermeknek mindazt meg kívánja taníttatni, „aminek egész életükben hasznát veszik”, s ebbe beérti az anyanyelven való olvasást, a nyelvtani szabályok betartásán alapuló írást, a számolást, a mérést, az éneklést, a zsolnárok könyv nélküli betanulását, s káté és a biblia jelesebb mondásainak ismeretét, az erkölcsi szabályok betartását, a közösségi és a családi együttélésre való felkészültséget, a világismeret alaptényeiben való tájékozottságot, az isteni gondviselés szerepének felismerését, valamint a legfontosabb mesterségek alapjait. Ezt a tudáskincset foglalta egybe képi szemléltetéssel az *Orbis Pictus* című tankönyvében.

Idézzük fel Comenius népiskolai felfogásának néhány alapelemét! *Schola Lutus* című művében (1657) színjáték formájában is elhangzanak a nagy pedagógus nézetei. (Az idézetek Bollók János fordításában közlöm.) A játék egyik szereplője, a didaktikus így jellemzi a triviális iskolát: „Az általános iskola elemi iskolaként működik, és a gyermekek számára van, akiknek az érkeket kell képezni az érzékelhető dolgokkal kapcsolatban”. Ez az alapfokozat három osztályból áll Comenius rendszerében.

Amikor a tanítót megkérdik, mire neveli a gyermeket az első classisban (osztályban), így válaszol: „Istenfélelemre, jó erkölcsökre, illetve a betűk ismeretére, írására és helyes kiejtésére”. Azután a nevelés hogyanjára is kitér: „Arra tanítom őket szóban és példamutatással, hogy iskola előtt és iskola után, étkezés előtt és étkezés után, lefekvéskor és felkeléskor letérdelve, kezüket összekulcsolva, szemüket az ég felé emelve, a teljes áhítathoz illő testtartással fohászkozzanak Istenhez... Továbbá, hogy pontosan ismerjék Isten akaratát, naponta elismétlem velük a Tízparancsolatot, továbbá elégtételként a Hiszekegyet és hasonlókat. Elviszem a szent gyülekezetbe is, és arra tanítom őket, hogy ott fegyelmezetten viselkedjenek, mintha Isten és az angyalok színe előtt volnának. Mert bár a szentbeszédnek meghaladják értelmi képességüket, így mégis hozzászoknak Isten szent helyének tiszteletéhez, és annak tudatához, hogy ők az egyház polgárai és Isten háznépéhez tartoznak.” Az istenfélelemre nevelést követően az erkölcsi nevelésről ezt olvashatjuk: „Példamutatással és intelmekkel szoktatom őket ételben és italban a mértéktarásra, öltözködésben a tisztaságra, a feljebbvalók iránti tiszteletre és a szolgálatkész engedelmességre az utasítások és a tilalmak betartásában egyaránt; azután meg igazmondásra, hogy ne tévedessenek meg soha senkit hazugsággal, és igazságosságra, hogy sohase vegyenek el senmit, ami másé, sem úgy, hogy ellopják, sem úgy, hogy eldugják; továbbá folytonos munkára és foglalatosságra... Változatos módon próbálkozom viszont azzal, hogy a sérelmekkel szemben béketűrőkké formálódjanak (hiszen ez az erény az alapja a keresztény magatartásnak); azt pedig, hogy végül inkább akarják, hogy a más akaratát irányítsa

őket, mint a sajátjuk, az engedelmség folyamatos gyakorlásával érem el.” A harmadik nevelési területtel kapcsolatosan elmondhatja e játékban Comenius a tanítóval azt is, hogy ha bölcsesetre nem is taníthatja még a gyermekeket „egyengetem számukra a bölcsességhez vezető utat, mégpedig azért, hogy rövid és kellemes úton tanítom őket a betűkre, melyek minden műveltség megszerzésének egyetemes eszközei és kulcsok a bölcsesség kincsesházához”. Itt is bemutatják a szereplők az olvasástanítás módszerét.

A második osztályban a tanító így összegezi feladatát: „Megtanulnak tőlem hibátlanul olvasni, írni, kezdő szinten számolni és énekelni, ennél jobban erkölcsösnek és istenfélőnek lenni”. Bemutatja a szépírás módját, erkölcsi tanítást tartalmazó mondatokat, majd szövegeket olvastat. Megtanítja a zeneelmélet alapjait, a kulcsokat, a hangjegyeket, a zenei hangsort, hogy – mint az egyik tanítvány megfogalmazza – „a zsoltárokat, a himnuszeket és a vallásos énekeket önrőmből helyesen megtanulva szépen énekelhessen, énekemmel dicsérhessem Istent és gyönyörködtessem a lelkemet a szentek gyülekezetében és másutt”.

Az alapképzés harmadik szintjéről így nyilatkozik a tanító: „Arra tanítom őket, hogy az anyanyelvükön gyorsan olvassanak és írjanak, hogy szemléljék és megértsék a világ alapvető dolgait, és hogy mindezeket milyen szavakkal fejezzék ki”. Comenius szereplője nyilvánvalóvá teszi feladata kettősségét: „az osztályomból egyesek hamarosan a latinos iskolába, mások a műhelyekbe és a földműveléshez fognak átkerülni, hogy mindegyikük a legjobb útravalóval távozzék”. A tanító szerint az előbbi csoportba tartozóknak az addigi oktatásból az a hasznuk, hogy érzékszerveik gyorsasága „a legbiztosabb eszközük lesz a széles körű műveltség megszerzéséhez”, az utóbbiak számára pedig az a jó származik, hogy „ők is jobban hasonlítsanak az emberekhez, mint az oktan állatokhoz; hogy figyelmesebben hallgassák és jobban megértsék a szentbeszédet, valahányszor hallják őket; hogy nyitottabb szemmel járjanak Isten alkotásai között, és ésszerűbben végezzék munkájukat”.

A felidézett gondolat sor többé-kevésbé beéptült a magyar népiskolai nevelés rendszerébe. Comenius hatása ilyen vonatkozásban, az anyanyelvi oktatás jelentőségének felismerésében nyomom követhető. Képekkel gazdagon illusztrált enciklopédiája, az *Orbis Pictus* hosszú időn át használt tankönyve lett a magyar iskoláknak. Az alapfokú oktatás mellett útmutatást adott a latin iskola tartalmára és módszereire vonatkozóan is, Sárospatakon ennek három osztályát kiépítette ott tartózkodása idején Latin tankönyvein – *Vestibulum, Janua, Atrium* (a tudás tornáca, kapuja, előcsarnoka) – nemzedékek nőttek fel. Akkori elméleti termékenységét jelzik Patakon keletkezett művei, többek között a *Præcepta morum* (Erkölcsei szabályok), a *Leges Scholæ bene ordinatæ* (A jól rendezett iskola törvényei), az *Orbis Sensualium Pictus* (A látható világ képekben), a *Scholæ Ludus, seu Encyclopædia viva* (Játékszín-iskola, vagyis élő enciklopédia), a *Geniis felicitas*, az *Artificii legendi et scribendi Tirocinium* (Az olvasás és az írás mesterségéről), valamint az emberi viszonyok megjavítását célzó *Pamphædia*. Vagyis a hazánkban elfloftott szűk négy esztendő nemcsak gyakorlati, hanem elméleti szempontból is igen fontos időszaka Comenius pályájának.

Pamphædia című, első változatában Sárospatakon készült műveből kiténik, hogy Comenius pedagógiai érdeklődése nem korlátozódott az ifjúkorra, hiszen előtte az a cél lebegett, hogy „mindenkit, mindenre, egészen megtanítsunk”, hogy minden ember bölcsesé váljon, vagyis ismerje a valóság dolgait, a gondolatoknak és a beszédnek a tagolódását, ismerje a cselekedetek célját, eszközeit és módját, s tudja elválasztani a lényegest az esetlegestől, a közömböst az ártalmastól. Comenius azok közé tartozik, akik a tanulás, az önfejlesztés igényét a teljes életút idejére kiterjesztik. Amint írta: az élet lesz az iskola a felnőtt számára, ami állapot is, fáradságos munka is egyben; az élet olyan út, amelyen a megelőző lépés a következő miatt van. Meggyőződése szerint az élet célja a megnyugvás, de az élet állandó munkálkodás, küzdelem, színjáték, egyúttal a hírnév színpada. Az élet sóvár, mindig hiányt szenved valamilyen, de mégis kellemes dolog, bár az evilági élet bizonytalan és esendő. Foglalkozott az életforma kiválasztásával, az élethivatás gyakorlásával, s arra a következtetésre jutott, úgy kell élnünk, „hogy rólunk is el lehessen mondani: derék ember, kincse a köznek”. Alaptételével, mely szerint „az egész élet iskola”, arra figyelmeztetett Comenius, hogy az élethosszig tartó nevelés által érhető el a harmonikusabb egyéni élet, a világot pedig ennek következményeként „rend, világosság és békesség” töltheti be.

Amikor Comenius – Rákóczi Zsigmond halála után, az újabb európai fejlemények hatására – úgy döntött, hogy távozik Sárospatakról, 1654. június 2-án búcsúbeszédében összegezte patkai munkálkodásának eredményeit. Úgy látta, hogy a tervezett iskolai reformok közül sikerült a latintanítás új, életszerűbb módszerét bevezetni, s eredményesnek ítélte a józan böleselkedés elterjesztését. Az erkölcsi és viselkedésbeli pallérozottsággal kevésbé volt elégedett, bizonyos durva szokások továbbélésére utalt, dicsérte viszont a nyilvános játékszínen való fellépés nevelő hatását. Számba vette, mit hagy hátra, s hangot adott annak a meggyőződésének, hogy teljesítette vállalt feladatát, a továbbiakban tehát nincs szükség személyes jelenlétére. Megfogalmazta a jövőre vonatkozó tanácsait, kilátásba helyezte további szakmai támogatását.

A mából visszanezve el kell ismernünk a rövid sárospataki tartózkodás teljesítményeit. „Azért jöttem ide, hogy használjak”, jelentette ki a búcsúzáskor Comenius, s ez a racionális erkölcsi magatartás az ő egyik maradandó sárospataki hagyatéka. Példájának másik eleme ugyancsak bátorító, hiszen azt bizonyította be, hogy lehet egy Nyugat-Európától távol eső kis településen is szellemi központot teremteni, ha felismerjük a helyes cselekvés módját és eszközeit, ha megeléjük a kor kihívásaira adandó helyes válaszokat. Hiszen – vallja Comenius – „a szél onnan fúj, ahonnan akar”. Ma is tanulságos és bátorító ez az intelem.

Kováts Dániel

Vörösmarty baráti kapcsolatai Komárom megyében*

Történelmünk és irodalmunk egyik legszebb, legmozgalmasabb és leggazdagabb korszakának költőfejedelme, a Zalán futása, a Csongor és Tünde, a Szózat, a Gondolatok a könyvtárban, A vén cigány és még sok-sok reinkom alkotója gazdag örökséget hagyott ránk. Jelentőségét, költői nagyságát a kortársak is felismerték már a Zalán futása megjelenésekor, mégis anyagi gondokkal küszködve szegénységben élte le életét. Dicsérő szavakban nem fukarkodtak a hódolók, de az előfizetők és a vásárlók nem tolongtak a könyveiért. Még a menyasszonyához, Csajághy Laurához írott levelében is elpanaszolta ezt: „...könyveim fele eladatlan maradt. De te megnyugszol ebben... Én folyvást irrogatok holmi apróságokat. Szorgalmas vagy-e te is? Légy az kedves, hogy semmi külső ok ne gátoljon összekelésünkben.”¹ Kossuth Lajos pedig a Pesti Hírlap egyik vezércikkében szót a nemzethez Vörösmarty ügyében, s a nemzeti önismeret hiányának megbotránkoztató adataként ismertette a következő tényt: „Vörösmarty miután a közvélemény által már rég a nemzeti költészet elsőrangú képviselői közé soroztaték, lángszellemének szétszórt műveit összeszedé, s önköltségére kinyomtatattá, és – piruljunk uraim! – Vörösmarty munkáiból, ki ha mást soha nem írt volna bár, mint a »Szózatot«, ezen egy művével is hervadhatatlan koszorút köritett homlokára, – Vörösmarty munkáiból alig kelt el három-négy év alatt a két magyar hazában kétszáz példány! s ő e napokban közel volt ahhoz, hogy a nyomtatási költségek miatt bírói foglalat alá kerüljön.”²

Vörösmarty nem volt vallomások költője. Bár műveit a romantikára jellemző érzelmi, indulatú gazdagság hatja át, személyes érzelmei, magánéletének problémái közvetlenül nem szólnak meg költeményeiben, csak közvetve. Baráti leveleiben azonban, mint a gátját átszakító folyó, parttalanul áradnak az érzések, vallomások munkáról, szegénységről, barátságáról, sze-

* Részlet egy nagyobb tanulmányból.

¹ Vörösmarty Mihály levele menyasszonyához, Csajághy Laurához. Pest, 1843. március 2. In: Az ember élete. Vörösmarty Mihály válogatott művei. Válogatta és szerkesztette: Tóth Dezső. Bp., 1986. 244. old.

² Kossuth Lajos: Adalék a nemzeti önismerethez. Pesti Hírlap, 1842. január 2. In: Vörösmarty Mihály 1800–1855. Szerk.: Lukácsy Sándor és Balassa László (a továbbiakban: Lukácsy–Balassa) Bp., 1955. 293. old.